

מלחמת העצמאות של הוריי

מילות מפתח: מלחמת העצמאות, דור תש"ח, בין-דוריות, מכתבים אישיים, נכסים נטושים.

תקציר

המחקר הוא מיני-ביוגרפיה משפחתית, המבוססת על צרור מכתבים שהשאירו הוריי, המתעדים את החוויות שלהם ושל חבריהם כצעירים בשנות העשרים המוקדמות לחייהם בחודשים שקדמו למלחמת העצמאות ובמהלכה, וכן על פרק מספרו האוטוביוגרפי של סבי, שהיה האפוטרופוס על הנכסים הנטושים בשנים 1948-1950. קריאה בחומרים האישיים והמקצועיים הללו חשפה את תחושות אי-הוודאות ששררו בחברה הארצישראלית והישראלית בחודשים המכריעים שעל סף הקמת המדינה. החומרים האישיים נותחו באמצעות מחקרים על ההיסטוריה של המלחמה, על מקומו של דור תש"ח בחברה הישראלית, על ביטוי אישי ועל העברה בין-דורית. סבי נמנה עם הדור שעיצב את המוסדות בחברת היישוב והמדינה, תרומתו של דור הוריי הייתה השותפות למלחמה שאפשרה את הקמת המדינה, ושני הדורות יחד כוננו את המסגרות המנהליות, הרעיוניות והחינוכיות של המדינה החדשה. המקורות נכתבו בזמנים שונים: הוריי וחבריהם תיעדו את חוויותיהם בעת התרחשותם, ואילו סבי חיבר דו"ח מקיף עם סיום תפקידו בקיץ 1950, ואת האוטוביוגרפיה שלו כתב כשהוא בשנות השבעים לחייו, יובל שנים לאחר שסיים לכהן בתפקיד האפוטרופוס. במכתביהם ביטאו הוריי רגשות חצויים וביטויים

אגרסיביים המלמדים על עומקה של רעידת האדמה הרעיונית והפיזית שחוללה המלחמה. באותן נסיבות ניכר שסבי חש אזולת יד מול גזילת רכוש ובשל הכורח לנכס את קרקעות הערבים ונכסיהם הלא־ניידים במלואם.

ה פעם היחידה, המערערת, שבה שמעתי את הוריי מעלים על דל שפתותיהם את האפשרות שיריבו הייתה בקיץ 1968. בקיץ הקודם שירת אבי במילואים כמסלק פצצות בחצי האי סיני שנכבש באביב. מאז ששוחרר התקשה לישון, והפך שונה מן האבא המאושר שהניף את דגל המדינה לראש התורן עם היוודע דבר כיבושה־שחרורה של ירושלים המזרחית מידי צבא ירדן ביוני 1967. תוך חודשים ספורים הוא קרא להחזרת השטחים, ואילו אימי צידדה בקיבוע גבולות המדינה במתווה ההיסטורי המתחדש. כילדה נחקק הוויכוח בזיכרוני כאיום על שלמות המשפחה, יותר מאשר על גבולות הארץ שבמרחביה החדשים טיילנו. בדיעבד הבנתי שהוויכוח נמשך ביניהם עשרים שנה, מאז המלחמה הראשונה שחוו על בשרם ב־1948.

גבולות הארץ העסיקו את הוריי מיום שהכירו, בחג שבועות תש"ז (מאי 1947). כדי לספר על כך אתחיל עם עובדות פשוטות, כפי שמציעה תיאורטיקנית הביוגרפיות המשפחתיות גבריאלה רוזנטל (Rosenthal, 2004). הוריי, ילידי ארץ ישראל 1925, היו שניהם צעירים בני 22 שנאבקו למען הקמת מדינה – הוא בהגנה ובחיל החימוש, היא שירתה זמן קצר בחיל האוויר – שנחרדו מן המחיר הכבד ששילמו בני־דורם, וליבם שתת דם על אהוביהם שנהרגו. אימא, רות שפירי, גרה עם הוריה – מנהל בתחומי החקלאות והבנייה ועובדת סוציאלית שהגיעו מאוקראינה – בחלק המערבי של שדרות נורדאו בתל אביב; היא עבדה כמורה מחליפה בשכונת בורוכוב, בבית החינוך לילדי עובדים ובמשק הפועלות. אבא, אלישע שפירא, גדל בכיכר מסריק בעיר אצל טפסן בניין יליד פולין וכובסת ומגהצת ילידת גרמניה, עקר לקיבוץ חולתה שם עבד כדייג, ושב לעיר לעבוד כמורה עד שהתגייס ושירת באזור תל אביב ובגזרת לטרון.¹

1 חלק נכבד מן המידע על הוריי טרם נישואיהם קיבלתי משיחה אישית עם אחותי הבכורה, תרצה דורמן, ילידת 1949, שמיטיבה להכיר את ההיסטוריה המשפחתית ממני, ילידת 1960 (השיחה נערכה ב־30 ביוני 2021, ונוספו לה שיחות משלימות אקראיות). פרטים נוספים נמסרו לי בשיחה אישית עם שלומית ארעי (7 ביולי 2021), בִּיתם של חבריהם הקרובים של הוריי, דבורה ואבינעם אדם.

תמונה 1. רות שפירי, 1947. מתוך פנקס לימודים, האוניברסיטה העברית (עיצובן רות ואלישע שפי ז"ל)

על חייהם של הוריי כשני אנשים צעירים למדתי מתוך עשרות מכתבים ששלחו וקיבלו בחודשים המכריעים לקראת קום המדינה ומייד לאחר מכן. המכתבים נמצאו בארגז, ותכולתו עוקבת אחר מהלך חייהם עד מותה של אימי ב־1972. קראתי אותם לראשונה רק לאחר מות אבי ב־1989. משמע, מעולם לא יכולתי לשוחח איתם על כוונותיהם ורגשותיהם ולהשלים פרטים על נסיבות חייהם. המכתבים, שנכתבו כמבע איש־רגשי גם בתנאי שדה קשים, הם היום מסמך היסטורי (שפירא, 2011; בורנשטיין ואחרות, 2007) המספר על חייהם של שני צעירים ושל חבריהם במלחמת העצמאות בזמן אמת; הם משקפים את השמחות והפחדים, את התקוות ומפחי הנפש שבהם התנסו צעירים רגילים. מרביתם נכתבו בידי אימי והיו ממוענים אליה ובמובן זה הם מציעים "ידע מודר", שאינו נוכח במסמכים רשמיים בעיתונות הזמן ובספרות המחקר, שאת רובם חיברו

גברים, ושהיו ממוענים לבני-מינם (Harding, 1993; ינאי, 2007). קריאה במכתבים ובמבע המילולי המיוחד לצוק העיתים מלמדת על התנודות הרגשיות החריפות שחוו מחבריהם (Druzdzal, 1989) – בין אושר מציף על ההצבעה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 והכרזת העצמאות בה' באייר תש"ח, ליראה מפני גילוי מודעות האבל על חבריהם; ובין גאווה על עשייה למען החברה לזעם חסר מעצורים על התבהמות בשדה הקרב. אל אלה נלוו לבטים בנוגע לעתידם האישי – המקצועי והזוגי. בדומה לשי חזקני (Hazkani, 2021), גם אני ערה להתפעמות נעורים ולגוזמאות שעלולות להשתרבב למכתבים, ומודעת להיכרות המוגבלת שלי עם חבריה לעט של אימי ואפילו שלי עם הוריי ועם המעגל החברתי המידי שלהם באותם ימים. הקריאה הנוכחית, הביקורתית, כבת אך גם כהיסטוריונית בעלת עמדות פוליטיות מוצקות, חידדה את הפער בין זיכרון לעובדות: זכרתי את הוריי כרודפי צדק, אך גיליתי שאימי, שהזדעזעה מגזר דין מוות, קיבלה הרג ערבים כמחיר סביר למען הקמת מדינה, אולי כתגובה רגשית קיצונית בשל התקפותיהם בדרום תל אביב.

תמונה 2. אלישע שפירא, 1946 (עיזבון רות ואלישע שפי ז"ל)

המכתבים שירתו אותי בכתובת ביוגרפיה משפחתית, שאליה הוספתי נדבך שייגע גם בפן המדיני-חברתי-כלכלי של המדינה שנולדה. זהו סיפורו של סבי, אבי-אימי, דב שפריר (1899–1984), שהיה הממונה הראשון על "הנכסים הנטושים", לימים נכסי נפקדים. פרק בספרו האוטוביוגרפי **ערוגת חיים** (שפריר, 1975) ומאמרים שפרסם בעיתונות התקופה ישמשו מקורות לביוגרפיה המשפחתית ויאירו את מלחמת העצמאות מנקודת מבטו של איש ממסד, שבעשייתו עיצב את אחת ממסגרות המאבק בין ישראלים לפלסטינים שעדיין נתונה לכאורה באי־ודאות. מקורות אלה משתייכים לשני דורות במשפחה שאני הדור השלישי בה; שותפותנו לחברה הישראלית חפפה רק בתריסר השנים הראשונות לחיי, ולפיכך מאמר זה משקף את חילופי הדורות כפי שניסח אותם קרל מנהיים (Mannheim, [1927] 1952) – היעלמות של הדורות הבוגרים והעברה מתמשכת של הנכסים התרבותיים לדורות הבאים. העשייה הבין־דורית באה לידי ביטוי גם בהיזון החוזר ביניהם: סבי נמנה עם הדור שעיצב את המוסדות בחברת היישוב, תרומתו של דור הוריי הייתה השותפות במלחמה שאפשרה את הקמת המדינה, ושני הדורות יחד כוננו את המסגרות המנהליות והרעיוניות של המדינה החדשה. המקורות המשמשים את המחקר נכתבו בזמנים שונים: מקצתם תיעדו אירועים וחוויות בעת התרחשותם, אחרים סיכמו פרק זמן סוער עם סיומו, והאוטוביוגרפיה של סבי נכתבה מפרספקטיבה של אדם זקן החוזר אל "ה[ה]פרק הקשה והמסובך ביותר וגם היפה והמעניין ביותר [מבין תפקידי]" (שפריר, 1975, 243) שהתחולל יובל שנים קודם לכן. הסיפור המשפחתי הבין־דורי מזמן שורה של אתגרים, שאחד מהם הוא נקודת המבט של החוקרת בהווה, שהוא עתיד שקודמיי – מרואייניי האילמים – לא יכולים היו לחזות (הרצוג, 2021; Rosenthal, 2004; Rosenthal, 2002).

כמחברת מחקר הנוגע לי אישית אני ניצבת בפני אי־ודאות כפולה: יחסי אל מושאי הכתיבה רגשי, ומאחר שכולם אינם איתי זה עשורים רבים, אין לי אלא לנחש מה הניע את מחשבותיהם ומעשייהם. מידה של יציבות תקנה לי תחמת הדברים בזמן ובמסגרות תיאורטיים. טווח הזמן של המחקר הוא מאפריל 1947, מועד מכתבה הראשון של אימי לאחד מחבריה, ועד הדו"ח המסכם של סבי מקיץ 1950. כינתי פרק זמן זה "מלחמת העצמאות של הוריי", שהתמודדו עם אתגר לאומי וחוו חניכה אישית. אל החומרים המשפחתיים האישיים הוספתי כתיבה תיעודית ואומנותית על מלחמת תש"ח, ומחקרים על חברת היישוב, ובפרט על החברה בתל אביב, שהוריי התבגרו בה וחיו בה רוב חייהם. החיבור כולל ארבעה חלקים: הראשון מציע מסגרות תיאורטיות; השני עוסק בשאלות הקיומיות העולות מן המכתבים ומן האוטוביוגרפיה; השלישי – בשבר המוסרי סביב מלחמת העצמאות והיחס אל התושבים הפלסטינים שעקרו או נעקרו מבתיהם; ולבסוף,

דיון במקומה של מלחמת העצמאות במשפחתי הגרעינית. הביוגרפיה המשפחתית הקטנה, המבוססת על עדויות קודמיי, מתייחסת גם להתעלמות מסוגיות מרכזיות אך אינה דנה בהן. פרקי הניתוח יתעכבו על תחושת הבהילות ואי-הוודאות הפרטית והכללית של החיים בשנים 1947–1948 בארץ ישראל שהייתה למדינה.

דור, זיכרון, נרטיבים וסיפורי משפחה

תל אביב, עירם של הוריי, הייתה הגדולה בערי היישוב וגוף אוטונומי של ממש. מאז ספטמבר 1938 שימשה גם כוועד הקהילה של האוכלוסייה היהודית ביפו והייתה אחראית על למעלה משלושים אחוז מהאוכלוסייה היהודית בארץ ישראל. תקציבה היה הגדול ביותר בארץ והוקדש להקמת תשתיות גדולות מסוגן ובהחזקתן – בית החולים הדסה ומערכת החינוך שבשנת תש"ז למדו בה עשרים אלף תלמידי בתי הספר היסודיים. בנובמבר 1948 התגוררו בעיר 213 אלף נפש מתוך אומדן של 782 אלף, מהם 713 אלף יהודים (נאור, 2009; שביט וביגר, 2007).

במונחים סטטיסטיים, הוריי השתייכו לדור תש"ח, שבלשונו של מנהיים הם ילידי שנים קרובות שהשתתפו בו בזמן בתהליך היסטורי שמשכו מוגבל (Mannheim, 1952 [1927]). הם וחבריהם היו אוכלוסיית היעד של צו הגיוס הראשון שפורסם למחרת כ"ט בנובמבר, הוחל מ-9 בדצמבר 1947 על ילידי 1922–1930, והופעל תחילה במרכזי הגיוס בתל אביב. כעבור חודש וחצי כבר הוטל צו איסור יציאה מהארץ על ילידי 1923–1931, ומראשית פברואר 1948 נקבעה חובת גיוס מלא של שנה לפחות על ילידי 1925–1929; בסוף אותו חודש הוצא צו גיוס מלא לגברים נשואים ללא ילדים ולגברים רווקים מגיל 18 עד 35. בסוף אפריל 1948 הוחלו צווי הגיוס על נשים נשואות ללא ילדים ועל רווקות בנות 18 עד 25. בתש"ח התייצבו בלשכות הגיוס 34 אלף נשים, אך רק שליש מהן גויסו. ממכתביה של אימי עולה שהתמידה בעבודתה כמורה, אף שבפברואר 1948 היא מספרת בגאווה כי "אמש קבלתי את כרטיס הגיוס שלי" (אולי להגנה. בפנקס השחרור מצה"ל מופיע מועד הגיוס 1 ביוני 1948). מקרב הגברים גויסו שני שלישים מן המתייצבים, והקבוצה ששילמה בחייה יותר מן האחרות הייתה של ילידי 1923–1931. 17,400 צברים – כמו הוריי, ילידת עין חרוד ויליד מנשייה, שהתחנכו במסגרות עבריות-ציוניות (אלמוג, 1997) – גויסו, ומהם נפלו 1,013 איש ואישה, שהם כמעט שישה אחוזים – פי שישה משיעור ההרוגים בכלל האוכלוסייה. 40 אחוזים מן הנופלים היו חברים בתנועת נוער כמו הוריי – חברת המחנות

העולים וחבר הנוער העובד והלומד – וכשיעור הזה היו בעלי השכלה יסודית ומטה, בדומה לאבי; יותר ממחצית הנופלים היו בעלי השכלה תיכונית, כמו אימי. אבל כפי שחנה הרצוג (2021, 64) טוענת, "משפט המפתח הוא אפוא שסטטיסטיקות הן לא רק העדשות שדרך החברה מוצגת, אלא הן גם יוצרות דימויים של חברה. הן לא רק מראה של המציאות, אלא גם משפיעות עליה"; ואכן, דור תש"ח הוא מושג המסתיר מגוון רחב של תפיסות עולם ותחושות.

ייחודו של "דור תש"ח" בהיותו אליטה הנחשבת למעצבת התרבות המקומית וליחידה דורית שתפיסתה שורטטה בידי העילית מקרבה, בעלת תפקיד לאומי-חברתי, כהגדרתן של בן-זאב ולומסקי-פדר (2016, 9): "[ל]יחידה דורית המזוהה עצמה ומזוהה על-ידי כלל החברה כחלק מן הקנון הלאומי היא 'דור קנוני', ודור זה קשור בחבל הטבור לאירוע מכונן בהיסטוריה של האומה". אימוץ זיכרונותיו של הדור בידי האומה כולה מוליד את מה שהגדיר מוריס הלְבּוֹקס (Halbwachs, 1992, 38; התרגום שלי) כשילוב של הביוגרפי – "כשהורינו, חברינו, או אנשים אחרים מזכירים לנו אותם" – עם הקולקטיבי. בני דור תש"ח הרבו להגדיר עצמם כנגד תופעה אחרת במישור האישי ובמישור הלאומי כאחד. בעיני עצמם היו אנטיתזה ליהודי הגלות, קרי גיבורים ללא חת ובני אדם מוסריים השומרים על איפוק וממעיטים בחייו רגשי על פעולותיהם – הכללה שיש לה חריגים לא מעטים במכתביהם של הוריי ושל חבריהם. רובם אימצו את הנרטיב הלאומי ההגמוני המנוגד לזה הפלסטיני, ולכן, קובעות בן-זאב ולומסקי-פדר (2016), הם מדברים את הקנון, ובונים עצמם כדור מבודד המייצג אתוס שהוא מעבר לזמן ולמקום.

מה שנראה היום כמהלך מתוכנן לכאורה, נקרא במכתבים שחיברו וקיבלו הוריי כתייעוד מתגלגל, שאפיונו העיקרי הוא הקצב. ריבוי הכתיבה של בני דור תש"ח אינו רק תולדה של זמינות נמוכה של מכשירי טלפון, אלא גם הרגל של ריבוי קריאה וכתיבה בעברית הגמישה שרכשו, וצורך רגשי לפרוק את תחושותיהם בינם לבין עצמם בתוך הבידוד שגזרו על עצמם מול הוריהם הגלותיים ובשל האיפוק שאימצו. אפשר שהכתיבה האינטנסיבית של בני דור תש"ח בזמן מלחמת העצמאות שיקפה תחושה של דחיפות ואיום – בדומה לזו שהנחתה את היהודים שעה שקהילותיהם עמדו בסכנה בעת גירוש ספרד ופורטוגל ובתהליך האמנציפציה (ירושלמי, 1988) – כפי שהעידה אימי: "הציונות של כל האנשים כאן מתבטאת בחיים או במות" (3 במאי 1948). מקצתם נקטו ביקורת בעת המלחמה ומייד לאחריה, ואחרים ביטאו זאת מאוחר יותר בכלים מחקריים וספרותיים, ובכללם **חרכת חזעה** הבדיוני לכאורה של ס. יזהר (1974 [1949]), הדיווחים של אורי אבנרי לעיתון

הערב **יום־יום**, שקובצו לספר **בשדות פלשת 1948** (1998), התיעוד־בדיון של נורית גרץ את בן־זוגה עמוס קינן **בעל דעת עצמו** (2008), והסיפור התיעודי־בדיוני של יורם קניוק **תש"ח** (2010).

המכתבים ששמרו הוריי הם זיכרון קיבוצי (common), המחבר בין כל האנשים הזוכרים אירוע מסוים שחוה כל אחד מהם בנפרד (מרגלית, 1999/2000); ושחזור ההיסטוריה הנחוות של היחיד במונחים של הקשר ההדדי שלה לתנאים חברתיים־תרבותיים (Rosenthal, 2016). נורברט אליאס (Elias, 1991) כך בין יחיד לחברה, בהגדירו את הקשר בין יחידים כרשת הנסותרת מעיניהם, אך הופכת אותם למבנה שלם. לפיכך, היסטוריה של חברה היא גם היסטוריה של יחידים, וכזהו סיפורם של בני דור תש"ח, ובכללם הוריי וסבי.

את עדויות בני משפחתי הצבתי במסגרת פרשנית הנעה בין הקצוות ששרטט התיעוד בזמנם. בקצה האחד תפיסתו של זאב וילנאי (1953 [1949], 9) את הלוחמים: "חיי האדם העובד על אדמתו ואהבת נוף־המולדת, שנתחנכו לכך משחר ילדותם, עיצבו את דמותם של אותם לוחמים איתנים ואמיצים, שהביאו בדמם את הגאולה, השחרור והעצמאות שאליהם ערגו דורות רבים". לעומתו – מבטו המאוחר של אבנרי (1998) על החברה שנעה בין הקרבה עצמית לכיעור המתעשרים החדשים, ועל מי שהפכו עצמם לסמלים בעודם מתרחקים מהסתכנות בשדה הקרב.

משא הדור

אימי נולדה להורים שהתגוררו בדגניה, בנו את ביתם ליד עפולה, עקרו לחדרה, הרבו לבקר את משפחתם בכפר ויתקין, ולבסוף התיישבו בתל אביב; מגיל צעיר טיפחה אימי חברות לעט עם חברות וחברים שהותירה מאחור. מן המכתבים עולה כי השנים 1947–1948 זימנו לה שורה של לבטים ותהפוכות: בתוך מסגרת כללית רווית מתח וציפייה להקמת מדינה ולהסתלקות הבריטים, התנהלו חייה בתנודות רגשיות חריפות. ב־1947 היא החלה את לימודיה באוניברסיטה העברית במגמה הבוטנית־זואולוגית, אבל נפשה חפצה להצטרף לחברתה הטובה דבורה שהפליגה לֶסְלִיִּנו (Selvino), איטליה, לטפל בילדים יתומי מלחמה טרם עלייתם לארץ. דבורה הפקידה בידיי את המכתבים שאימי שלחה לה, ונראה שאת אלה ששלחה לאימי ונמצאו ברשותי – דבורה השמידה לפני מותה. אל אלה צירפתי מכתבים רבים שאימי קיבלה, מעטים ששלחה, והתכתבות צנועה שלה עם אבי בתקופת החיזור.

המכתבים כוללים הגיגים על נפש האדם, חשיבות הלימודים, וסיפורים על ומכתבים מאת שורה של גברים צעירים שחגו סביבה גם אחרי שדבורה הכירה בינה לבין אבי.

אי־הוודאות שביטאה אימי נעה בין האישי לציבורי – קושי לבחור את ייעודה המקצועי, דאגה לעתיד חֶבֶרַת היישוב וכמיהה להקמת מדינה עצמאית. אף שטוונה חלומות על נסיעה לסלוונו (אימא לדבורה, 8.10.1947), ולימים קיבלה פנייה ממשה זעירי, מגייס צוות ההוראה במוסד (זעירי לאימא, 13.1.1948), רוחה נפלה:

אין לי לב לצאת עכשו מן הארץ, פשוט מאד, אין לב. נחכה קצת נראה איך יהיה כאן בחדש מאי, כשהאנגלים יעזבו. את יודעת שאני רוצה לנסוע ופתאום נכנסו בי פחדים. לא רק של כאן, אלא גם של סלוונו. התחלתי לחשוב אולי אין לי די כח בשביל הילדים ששם (24.2.1948).

לחברה לתנועה ועורך הביטאון המחתרתי של ההגנה, **אשנב**, מוריק (מרדכי) בראלי, שלמד בארצות הברית, סיפרה על ההוצאה להורג של ארבעה לוחמי אצ"ל בכלא עכו והתאבדותם בכלאם של שני יהודים נוספים שנידונו למוות; מה שהחריד אותה היה האפשרות לדון אדם למוות (אימא למוריק, 22.4.1947). את דבורה עדכנה בסתיו על הוצאתו של צו איסור יציאה מן הארץ, שוב תוך נקיטת שפה המעידה על תחושת אי־הוודאות, והוסיפה:

רוחשים כאן פחדים גדולים. מותר אפילו להאמין לכותרות של העתון גם כאשר הן לא כל־כך מדויקות. כשכותבים 'מדינות ערב ממשיכות במלחמת העצבים. ידיעות על ריכוזי צבא בגבול סוריה א"י' אז גם אם כתוב למטה מזה הסכנה הערבית אמת ובלוף, מוכרחים להבין את הדברים אחרת. אולי לא מוצדק לכתוב בסגנון כזה לאיטליה, כי זה עלול להבהיל, אבל מוכרחים קצת להגיד ממה שמעיק כאן (13.10.1947).

שינוי קיצוני בתחושות התחולל עם קבלת החלטה 181 של האו"ם על הקמת שתי מדינות עצמאיות בארץ ישראל. ההצבעה התקיימה ב־29 בנובמבר 1947 בערב, שעון ישראל, והובילה להתפרצות רגשות עזה (שביט וביגר, 2007). אימי התעשתה רק ב־1 בדצמבר, ושולי המכתב הנרגש והארון ששלחה לדבורה משקפים את כולו: "את מרגישה כבר שהעט שולט בי והכל סחרחר". כמו שחלקה איתה מידע ש"עלול להבהיל", גם הפעם רצתה להעניק לחברתה תחושת הימצאות באירוע (בורנשטיין ואחרות, 2007). בצד תיאור מדויק להפליא של מזג האוויר החמים והירח שהחסיר רק מעט ממילואו בליל י"ז בכסלו, כתבה:

את הלילה ואת היום ואת הלילה – אי אפשר להגיד במלים, רק לראות, לראות. שמחה זוהרת כל-כך ופורקן וגשות בשירה וברקודים כאלה לא ראינו עוד, אולי הבנו מעט-קצת מהי שמחת-עם כאשר למדנו בהסטוריה על יום הבסטיליה, אולי הבנו ולא דימינו כל-כך הרבה. לו ראית את רחוב אלנבי במוצאי-שבת, צפוף-צפוף וסמיך כך שמכוניות פחדו לנסוע בכביש [...] וכשעוד לא גמרו לשמוח, היו חלבנים והיה יום. [...] נדמה שאנשים לא זכרו שיום ראשון הוא יום של עבודה, המוני המונים של אנשים ברחובות, חנויות מקושטות בדגלים, וכלי רכב מודגלים, וילדי בתי-הספר מתרוצצים על גבי מכוניות משא וכלם צחוק ושיר. [...] כל כך חג עוד לא היה. [...] הפעם היה חג לא מבוים, לא עשוי, שמחה בשומה מאד, פורקן גדול (1.12.1947).

4.12.47
 דברותי
 את האירוע והיום והלילה – אי אפשר להגיד במלים, רק לראות, לראות. שמחה זוהרת כל-כך ופורקן וגשות בשירה וברקודים כאלה לא ראינו עוד, אולי הבנו מעט-קצת מהי שמחת-עם כאשר למדנו בהסטוריה על יום הבסטיליה, אולי הבנו ולא דימינו כל-כך הרבה. לו ראית את רחוב אלנבי במוצאי-שבת, צפוף-צפוף וסמיך כך שמכוניות פחדו לנסוע בכביש [...] וכשעוד לא גמרו לשמוח, היו חלבנים והיה יום. [...] נדמה שאנשים לא זכרו שיום ראשון הוא יום של עבודה, המוני המונים של אנשים ברחובות, חנויות מקושטות בדגלים, וכלי רכב מודגלים, וילדי בתי-הספר מתרוצצים על גבי מכוניות משא וכלם צחוק ושיר. [...] כל כך חג עוד לא היה. [...] הפעם היה חג לא מבוים, לא עשוי, שמחה בשומה מאד, פורקן גדול (1.12.1947).

תמונה 3. רות שפירי לדבורה לוקסמברג, 1 בדצמבר 1947 (עיזבון רות ואלישע שפי ז"ל)

תיאור דומה הציע אורי אבנרי: "הבמאי הגאוני ביותר לא היה מסוגל לביים את הרננה הספונטאנית שפרצה ברגע זה מלב הנוער העברי" (אבנרי, 1998, 20). שנות דור אחר כך שחזר סבי, שהיה בן 48 בעת קבלת ההחלטה באו"ם, את התחושות באותו יום, והדמיון שלהן לאלו שעולות ממכתבה של ביתו – שאותו יש להניח שלא קרא מעולם – מפליא:

שמחה וצהלה אפפו את העם היהודי בציון. שמחה אמיתית לא מתוכננת ומאורגנת על-ידי מוסד כל שהוא. מיד עם קבלת הידיעה נהרו המונים, אנשים ונשים, זקנים צעירים וילדים, ומילאו את רחובות הערים, המושבות והכפרים. אלה מתחבקים ומתנשקים ואלה בוכים מהתרגשות ושמחה (שפירי, 1975, 220).

האוסר שטף את הכול. שאול קלוגהופט מירושלים כבר סגר את המכתב שכתב לאימא בתאריך 26.11.47, או אז "והרדיו בֶּשֶׁר את הבשורה הגדולה", ולכן פתחו מחדש וכתב:

את רואה רות, בכל זאת קִים עוד מצפון בעולם, עוד יש נְצוּץ קדוש באדם. אני מאמין שזאת התחלת גאולת ישראל ואולי תהיה זאת התחלה של דרך לגאולת האדם. המדינה הראשונה בעולם שתוקם בלי דם ואש ואולי למרות הדם ואש. מדינה ראשונה שתוקם כתוצאת העבודה והאהבה והאמונה (שאול לאימא, 29.11.1947, תוספת מאוחרת למכתב מ-26.11.1947).

אימא הייתה אופטימית פחות ורציונלית יותר וסיימה את מכתבה במילים: "ומותר, מותר לשמוח גם כאשר חושבים על מחר, כי את תמורת החג יפרעו בפעל רק אלה שכאן, ואלה שמחים היום, כי חג". מבט פסימי יותר הציע יורם קניוק, שהקנה למעמד החגיגי את המסגרת הפוליטית העגומה שלו בספרו **תש"ח** (2010, 64): "רקדנו את מה שאחרי שנים יגידו שהיה התחלת הנֶפֶבָה". המציאות החדשה זימנה ודאות מחרידה של מפגשים תכופים עם המוות. אימי שיתפה את אחותי בדימוי מעולם הטבע שכה אהבה: את הרוגי מלחמת העצמאות משלה לנמלים היוצרות בגופן גשר המאפשר לנמלים אחרות לצעוד על גבן בדרך ליעד נכסף, למשל צנצנת סוכר המוקפת במים; הניצבות כגשר ימותו, אך מי שהולכות על גבן ייזונו מן הסוכר וימשיכו את דורות הנמלים.

תוכנית החלוקה שנועדה לפתור את הסכסוך הביאה אותו לשיא חדש. אדם רז (2020) סבור שבן-גוריון ופוליטיקאים מן העבר השני של המתרס מעולם לא התכוונו לאמץ את התוכנית, ובחרו במלחמה כדרך הכרעה; בני מוריס (2010) הבהיר שרק מעטים מקרב הפלסטינים היו מוכנים להקריב את ממונם או את חייהם למען המטרה הלאומית.

התחושות שהביעו הציונים התממשו: אלפי הרוגים יהודים, ועשרות אלפי ערבים שחיו עד אז בארץ ישראל נהרגו, גורשו וברחו ממולדתם במהלך שפירק לרסיסים את מרקם החיים המשותף בין שתי הקהילות (קליין, 2015). אימא חשבה שהצדק מונח בצד אחד של המאזניים, ותמכה במלחמה גם במחיר חורבנם של שכניה באחת הערים הגדולות שבהן חיהם של יהודים וערבים נשזרו אלה באלה (קליין, 2015); במכתביה אין התייחסות למחיר ברכוש.

העיקרון של תוכנית החלוקה הוחל בידי ממשלת המנדט גם על המרחב העירוני של תל אביב ויפו. בפועל סופחו לתל אביב השכונות היהודיות של יפו ושכונת התקווה בחסות גבול הביטחון, אך שכונת מנשייה בדרום נותרה בשליטה ערבית. בצפון העיר נקבע גבול הביטחון בפאתי שיח' מוניס; אל הכפר המבוסס ברחו ופונו תושבי מסעודיה-סומיל, ג'מוסיק, מנשייה וג'רישה. בחודשים הבאים החרף היחס העויץ כלפי תושבי שיח' מוניס כתולדה של ההחלטה להוסיף מסלול לשדה דב, והחשש שהכפר יסכן את מה שנועד להיות השדה הצבאי והאזרחי הגדול במדינה העתידית. הכתר שהוטל על הכפר הוביל את 3,000 תושביו לנטוש אותו; בסופו של דבר, כפרי מרכז תל אביב וצפונה התרוקנו מיושביהם בכפייה או מרצון מדצמבר 1947 עד מרץ 1948, פרק הזמן שמוריס (2010) מכנה "מלחמת אזרחים". אנשי ההגנה השתלטו על הכפרים, ובסוף אפריל כבש אצ"ל חלק ממנשייה, ותושבי הכפר סלמה ברחו או גורשו מבתיהם (שביט וביגר, 2007; נאור, 2009).

הטלטלה הורגשה היטב בעורף שהיה לחזית, כפי שדיווח עיתון **דבר**: "[אמנם] מבחינת ה'רעש' אין לתל-אביב סיבה להתבייש. יריות שומעים כאן אולי יותר מאשר במקום אחר [...] אבל בעיר עצמה שוקקים החיים ללא הפרעה" (**דבר**, 1948). התיאור האידילי שונה בעליל מזה שחוותה אימא שבועות אחדים קודם לכן, כפי שמעיד מכתבה לדבורה:

העֵתוֹנִים אינם כמו אז, בימי המאורעות. בעמוד הראשון הכותרות כרגיל, רק באמצע העתון מסגרת צרה, 5 ס"מ אולי, מספיק רק בשביל שם האיש והמקום שבו נפל, והמסגרת קצרה – לאיש אחד או שנים וארוכה לארבעה-עשר. בבקר כשפותחים את העתון מחפשים את המסגרת ונקרעים בפנים, אבל העתון לא שחור, כי אסור, כי רוצים לחיות, כי בעמדות יושבים בחורים צעירים או ילדים גדולים בני 19–25 (אימא לדבורה, 19.12.1947).

התחושה הזו התמידה גם במכתבים מאוחרים יותר, ומצאה ביטויה גם בזיכרונותיו של קניוק (2010, 154): "[...] היינו שולפים את התצלום האחד של היחידה שלנו, שאני לא זוכר מי ומתי צולם, והיינו מוחקים ממנו את המתים ומביטים בעצמנו ויודעים שמחר מחרתיים ימחקו גם אותנו".

בצד הוודאות שלמלחמה הזו חייבת להיות תוצאה אחת – הקמת מדינה – גם במחיר חללים רבים, חייה של אימא זימנו לה אי-ודאות של צעירה המתקשה לבחור נתיב ברור. אף שפנקס הלימודים שלה מעיד שעמדה במרבית הבחינות, שמהן חששה (אימא למוריק, 22.4.1947), לא השלימה אימי את חובות שנה א; אפשר שהסתחררה מכניסתו של אבי לחייה, כפי שהתוודתה באוזני אחותי, בכורתה. הקרע בין בחירה בלימודים לעשייה למען המולדת אפיין את סביבתה, כפי שנורית גרץ (2008, 129) העלתה בדמיונה את ערביו של עמוס קינן עם אהובתו: "הוא יאמר משהו על חיים של פעולה, חיים עם תכלית; היא תשתוק כי יהיה ברור לה שכשהוא מדבר על חיים בלי תכלית הוא מתכוון לחייה, לאוניברסיטה שהיא מתעקשת ללמוד בה ברצינות".

כבוגרת סמינר למורות השתייכה אימא לאלטיה שיכלה לדחות את הלימודים הגבוהים, ותחתם לפנות לעשייה חלוצית (סיון, 1991). מחשבה ברוח זו קלעה אותה לוויכוח עם הוריה:

הגיע זמן התחלת הלימודים ולא 'זזתי', אמרו: מה? אמרתי: אטליה. בינתיים נגמרה הנסיעה ההיא. שאלו: לירושלים? אמרתי: לעבוד בבית-חרשת. וכאן התחילו הצרות. בהתחלה ספרו לי שכל אדם צריך לעמוד במקום המתאים לו, אינני רוצה ללמוד, יכולתי לחשוב על זה מקדם ולקבל עבודה בהוראה בראשית השנה, ובכלל: מה זה? ומה פתאום בית-חרשת? [...] יש חסר-עבודה לפועלות חרשת ובכלל, ופועלות מחוסרות עבודה קודמות לך, ובעלות מקצוע בחרשת קודמות לך, ועולים חדשים קודמים לך (אימא לדבורה, 13.1.1947 [כנראה 1948]).

אימי שבה להוראה, שהייתה חלופה נאותה להתגייסות לאומית כללית שהוצבה בראש סדר העדיפויות של הנהלת הסוכנות היהודית, והוחלה רק לאחר הקמת המדינה. תקנות לשעת חירום שפורסמו ב-15 ביוני 1948 אפשרו לגייס לשירות עבודה גברים בני 16 עד 55 ונשים בנות 17 עד 50 שלא גויסו לשירות בצה"ל. משרד העבודה עשה מאמץ לשלב במעגל העבודה מאות נשים במקצועות חיוניים תוך מתן עדיפות לנשות מגויסים ללא לדים, ובעיקר לבנות-זוג של עולים חדשים שגויסו (נאור, 2009).

סוגיית הלימודים המשיכה להעסיק את חבריה של אימי, ובמיוחד את שאול שלא הרפה מן הנושא בכל מכתב ששלח. באחד מהם הסביר מדוע: "הבחני בבוטניקה וחימיה למען תוכלי להחליט ביתר חפז על מעשיך, בבוא היום" (שאול לאימא, 14.1.1948); אימא אכן הצטערה על החלטתה הנמהרת, ושבה והזכירה אותה לאורך חייה. למוחרת היום שבו כתב לה שאול איבדה אימא אחדים מחבריה לספסל הלימודים באוניברסיטה, שנפלו בקרב של מחלקת הל"ה. בינתיים התעקשה להישאר בתל אביב וללמד, ומאחר ששנת הלימודים האוניברסיטאית נפסקה נוכח הקרבות בירושלים, היא לא החמיצה דבר, כפי שכתב לה חברה מיכאל פלדמן, לימים חלוץ חקר הסרטן במכון ויצמן:

העסק האוניברסיטאי – דומם. אין עולים למעלה ואין מתקמים כל למודים. משוחחים על חֶדוּש פְּרִיודִי של הלמודים בעיר, בגמנסיה, אבל ברור כי לגבי לומדי־טבע אין בזה טעם רב. וספק אם הענין בכלל יהיה בר צורה כלשהי. סכומו: שאף כי נצטערתי מאד ובמיוחד בעזבך את תלמודך פה – הרי בדיעבד לא הפסדת דבר (מיכאל לאימא, 25.1.1948).

האוניברסיטה אכן הושבתה, והדרך העולה לקמפוס הר הצופים הייתה לזירת מלחמה של ממש באפריל 1948, שעה ששני אוטובוסים של אנשי אקדמיה עשו דרכם למקום ונקלעו למארב בתגובה לטבח בדיר יאסין. אנשי ההגנה כשלו בחילוצם ואילו הבריטים סיברו לספק סיוע. 78 פרופסורים, סטודנטים, רופאים, אחיות ואנשי הגנה נהרגו באירוע (מוריס, 2010).

החרדה המתמדת מפני נפילתם של חברים גרמה לאימא להניא את דבורה מלהגיע לביקור, שכן "מנוחה לא תהיה לך כשתהיי שנית בחו"ל אחרי שערב אחד תשכבי כאן לישון בצפיה לעתון של הבקר, וכל השנה הבאה תהיי דאוגה ומוטרדת" (אימא לדבורה, 12.4.1948). האישה הצעירה שהתקשתה להכריע במה תעסוק הפכה נחושה יותר מאז הסכם החלוקה, אך ביקורתיות ורגישות רבה המשיכו לאפיין את מכתביה: צעירה שגיחכה על חברים שמחשיבים מדי את כישוריהם האינטלקטואליים, שנרתעה מאי־צדק ומחוסר יושר, והסתייגה מעשייה לא מספקת בעיניה למען הלאום; "נראה שלא כל־כך נח שהוא [מיכאל, שירת כקצין תרבות] לא יכול להיות מגויס ברצינות", כתבה לדבורה על חברן לתנועה (אימא לדבורה, 23.2.1948). רגישותה ותחושת אוזלת יד באו לידי ביטוי בפסקה עגמומית על תלמידיה: "הם היו גלמודים ועזובים כשהלכו יחד ברחוב – פחד. והסנטימנטים טפסו לי עד הגרון. פתאם אחד התחיל לספר 'כשהיינו בגרמניה... ונסענו ונסענו ונסענו' כאילו

שהקורנט רילקה היה חבר שני הכי טוב שלו. אני די לא יודעת מה לעשות" (אימא לדבורה, 23.2.1948).²

אי-הוודאות – הלימודים והפסקתם, התשווקה לצאת לאיטליה והחשש מפניה, והשימוש במילים דוגמת "פתאום" ו"אולי" (Druzdel, 1989) – היה אחד המאפיינים הבולטים של הזמן. אפשר להניח שמקורן של מקצת התהפוכות בהיותה של אימי צעירה בת 22 שמחזריה הדגישו את חוכמתה בשעה שערגה לחוש נאהבת, בוגרת סמינר שחשקה במלאכת כפיים, בת להורים שידם השיגה למענה חדר משלה בדירתם שביכרה לגור בפנימייה עם יתומים שורדי שואה. אל אלה נוסף אי-שקט שעוררו רוחות המלחמה, זו שהסתיימה באירופה וזו שהייתה תלויה על בלימה בארץ ישראל-פלשתינה עד כ"ט בנובמבר.

בתחילת מאי השתנתה התמונה שוב: ציפייה לעזיבת הבריטים והכרזה על עצמאות, לצד התגברות הקרבות באזור תל אביב, עוררו באימא הצפה רגשית, שהתבטאה בכתיבת שלושה מכתבים לדבורה בין ה-3 ל-10 במאי, ושיגורם במעטפה אחת. מכתבה הראשון נסער. היא מספרת על הפסקת שירותי הדואר ועל חידושם במתכונת הנוכחית "רק עד ה-15 במאי ואחרי זה – בולים של המדינה העברית אתאז"א (אם תרצו אין זו אגדה! את מאמינה)", ואכן הבולים נתלשו מן המעטפה של המכתב הבא ששוגר ב-16 במאי. אימא סיפרה בקיצור על תפיסת השליטה העברית בטבריה ובחיפה ועל פינוי מרצון של צפת, והוסיפה:

מה את יודעת? במנשיה, ביעזור, בסלמה אין ערבים, ברחו, ובכ"ז מצחיק לכתוב לך על זה, כי עד שהמכתב יגיע יהיה כבר אחרי ה-15 במאי, ופני הדברים יהיה בודאי אחרים [...] אל תאמיני למספרים אסטרונומיים של הרוגים, שמודיעים בעתונות האירופית, כי זה בלוף ותעמולה. יש הרבה נופלים, זאת אמת אבל אם רוצים לנצח, ולנצח הפעם פרושו לחיות [...] סלמה הרוסה – ולא אכפת לי. נהרגים עשרות ערבים ואני מברכת על כל אחד שיש פחות. ברוטליות? קיצוניות, פטריוטיזם שהעברירני על דעתי? – אילו היתה כתבתך היום רח' יצחק אלחנן 10 [מקום מגוריה של אמה של דבורה, דרומית לשוק הכרמל] והיית שומעת, ועוד איך, כיצד דברו תותחים ממנשיה הערבית, היית גם את שמחה שמנשיה הרוסה היום (אימא לדבורה, 3.5.1948).

2 **משא אהבתו ומותו של הקורנט רילקה**, שחיבר ריינר מריה רילקה, התפרסם בגרמנית ב-1904 אך זכה לתהודה רק במהדורה מחודשת ב-1912, שתורגמה לעברית ב-1942. זהו סיפור משדה הקרב בין ממלכות אירופה הנוצרית לצבאות הטורקים המוסלמים, המגולל את הרג החייל, מות האהובים וקורבן הבן למען החברה (דימוי הפייטה).

אף שהמכתב רצוף ביטויים של אי־ודאות (Druzdzal, 1989) – בוודאי, אל תאמיני, בלוף ותעמולה – יש בו מסר מוצק של עמדתה; הגישה ההומניסטית במכתביה לדבורה ותהיות על רוח האדם שקיבלה משאול התפוגגו אל מול החרדה ממתקפה ערבית על סף ביתה והבהילות להיאחז בטרטוריה שעליה נאבקו שני העמים. כמו בחודשים הקודמים, גם כעת שיתפה אימא את דבורה במציאות, אלא שהמציאות שתיארה במדויק (מוריס, 2010) הפכה אלימה יותר, ולפיכך הכתיבה עליה לאדם השווה במרחקים יכולה הייתה להחרידו. כעבור ימים אחדים צעדה אימא כשעה לביתה של דבורה, וגילתה

במרפסת [...] מהפכה, העציצים יבשים ואבק, וחתולה מסכנה בפנה, והתריסים מוגפים. צלצלתי אל הריק, פעם, שתיים, – כלום, הבטתי לחלון השני מן החדר שלך, זה שיוצא לחצר. היה מוגף, רק המון נקודות 'חן' כאלה שכדורים עושים [...] היית צריכה לראות את השכונה הערבית השכנה שלך, בתים עקורי חלונות ודלתות, בתים נפולי קיר, הרס בכל, הערבים ברחו ועכשו – מנשיה בכבוש יהודי [של אצ"ל ובעקבותיו ההגנה]. ועוד פעם: את שומעת איך אני מדברת? אין רחמים בדין, ביחוד עכשו (אימא לדבורה, 10.5.1948).

מול החתולה המסכנה וחורי הכדורים בקירות ניצבה שכונה ריקה ומרוטשת. אימא תיארה היטב את שהתחולל: מרקם החיים המשותפים עם הערבים נקרע לגזרים, ועורר בה סערת רגשות שתכליתה בעיניה היא מלחמה על חיי החברה היהודית; הפחד המצמית עורר בה סיפוק על מות ערבים והתעלמות מגורלם של מי שנעקרו ממולדתם ורכושם יהפוך הפקר.

שאלות של מוסר

למלחמה היו פרשנויות שונות, ואחת מהן חרגה מכל אמת מוסר שהוריי האמינו בה – ביזה חסרת מעצורים שהפלמ"ח ניסה לבלום מבעוד יום. עד תחילת מאי 1948 הנחה ראש המפקדה הארצית ישראל גלילי את חברי ההגנה להתייחס לערבים במדינה העברית בלא אפליה וקיפוח, בשאיפה לחיים משותפים. מטרה זו נמחקה כליל נוכח פעילות ההרס המתוכנן של כפרים נטושים, היתר להשתלט על בתים נטושים, ביזה מסיבית של רכוש, וקושי באיתור הבעלים של רכוש נייד נטוש (רז, 2020; קליין, 2015). ב־3 במאי 1948, היום שבו שיתפה את דבורה בשמחתה על חורבן מנשייה, פרסם מטה הפלמ"ח את הפנייה הבאה ללוחמיו:

לוחם עברי! בהיכנסך ליישוב ערבי נכבש או עזוב, ובראותך נכסים וקניינים נטושים – אל תתפתה לשלוח בהם ידך. פְּבוֹשׁ עצמך בפני פיתויים שליליים ומגונים. התרחק מן הביזה המשחיתה את הפרט ואת המחנה. [...] כל העובר על הוראה זו – ייענש (ספר הפלמ"ח עמ' סב, פקודה מקורית: תיק 109-6127/1949, ארכיון צה"ל. מצוטט אצל רז, 2020, 223).

ריבוי הציטוטים ממין זה שרז מביא מלמד על הפער התהומי בין התיאוריה לפרקטיקה, עניין שבלט גם בדברי התוכחה של אנשי האפטרופוס על ביזה בחסות הצבא. ואומנם, ההתרעות לא עמדו בשעת מבחן ביחס לחפצים ולבני אדם כאחד, כפי שגילה אבא במו עיניו. בעמודו השני של מכתב מחזית לטרון, יומיים לפני מבצע בן-נון א' הנפסד (שפירא, 1997), שיתף את אהובתו בחוויה מטלטלת:

קצת עצבים בת, עלי לספר לך דברים אחרים. הפלוגה החונה 10 קמ' מאן הרגה 12 שבויים [ורבים?] זקנים. הבחורים אנסו כמה בנות ערביות. לא אומר לך מה עשית בזעמי כי רב. אך עובדא שרק בהתערבותו של מפ. הגדוד נצלנו 3 מאנשי ואני ממאסר חמור. הרוצחים והאנסים שלחו לת.א. רבון העולמים הכה ירדנו? (אבא לאימא, 22.5.1948).

שלא כמו אימא, שראתה בחורבן מנשייה את עתידה שלה, אבא איבד עשתונות לנוכח העוול שהיה עד לו. זהו מכתבו היחיד העוסק בפשעי מלחמה, וכמו עדויות אחרות, המכתב שכתב לאימא הוא בליל של תחושות – רומנטיקה וקיטורים, אהבה וזעם – המשקפות את העולם המורכב שבתוכו פעל: מציאות אלימה, צחנה של שדה קרב רוחש פרעושים, כמיהה לשינה. חרף אלה ראה את יפי הלילה, שמע בדמיונו את "קול הדממה הדקה שנשמע לאליהו בהר החרב, אותו קול נשמע אלי [...] פעמוני הברזלים מפטיש מכה ביתד מהדהדים כפעמוני אווה-מריה עד שאתה שוכח חוקי־הירות ומתחיל לשרק שיר-ליל-סנטימנטלי" (אבא לאימא, 22.5.1948); וגם את זריחת הבוקר שבמהלכה "השדה כה הכחיל התכיל בפרחי בר (הן לא תכעסי ששוב שכחתי שמם, בטיולנו האחרון לאורך חוף הירקון קטפנו מהם) שהוכרחתי להגיד לחבראי: הגידו באמת, האין השדה משכיח את המלחמה?" (אבא לאימא, כנראה סוף מאי 1948). בהזדמנות אחרת תרגם לאהובתו קטע מסוף פאוסט חלק ב (אבא גדל בפרנקפורט מגיל שנה עד שבע, לאחר שהוריו התקשו להיקלט בארץ), שלח בדיחה בצורת שיר, והוסיף איור מועתק (אבא לאימא, 21.6.1948). שנים אחרי המלחמה המשיך אבא להיות מוטרד מן הקוד המוסרי של חיילים בשדה הקרב – ידם הקלה על ההדק, ותחושת הבעלות המופקרת שחשו כלפי גופן של נשים וכלפי רכושם של ערבים.

ימים בודדים חלפו מאז מכתבה המיליטנטית של אימא לדבורה, ושוב – שינוי מוחלט באווירה. מכתב לדבורה מן "היום השני למדינת ישראל, ז' באייר" – פעם יחידה שאימא ציינה תאריך עברי זולת ט"ו בשבט – מלא עליצות ואופטימיות.

יהודים הם עם נפלא. וכל הסנטימנטים התעוררו בימים אלה: הכרזת מדינה, צבא עברי, משטרה, אוירונים הכל עברי וגלוי ומותר. ביום ששי אחרי הכרזת העצמאות אמרו ב'קול ישראל' 'המלחמה על הקמת המדינה נגמרה, המלחמה על הגנת המדינה מתחילה'. [...] הכל מופלא כל-כך. מרגש מאד. [...] יפה להיות אזרחי מדינת ישראל ולא רק ציונים. [...] את לא תצחקי ממני? אני מאמינה שבעוד שבועים תגמר המלחמה ויהיו טוב וכמו תמיד עד שיהיה טוב עוד יהיה גם לא טוב (אימא לדבורה, 16.5.1948).

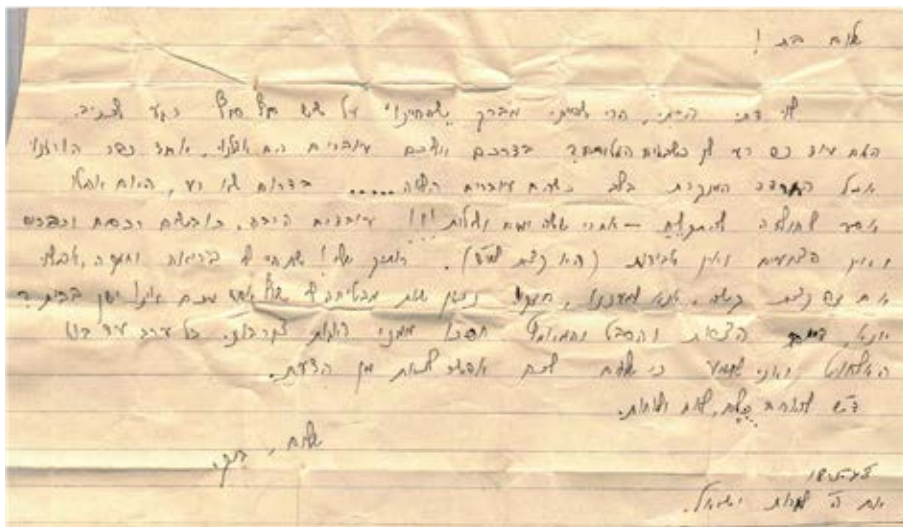
בינתיים היה לא טוב. מטוסים מצריים תקפו את תל אביב מן האוויר במאי וביוני, ואף שבתחילה כיוונו למטרות צבאיות – שדה דב, מחנה יונה, תחנת הכוח רידינג וגני התערוכה בצפון תל אביב, מחנה יהושע בשרונה – המשיכו לתשתיות אזרחיות כגון אזור המוסכים, בתי מלאכה ומסחר, ולמפעלי תעשייה ומבני ציבור בדרום העיר. בחמורה שבהפצצות ב-18 במאי, שכיוונה לתחנה המרכזית ולאזורי מגורים, בהם רחובות ירמיהו, יחזקאל ועמוס בצפון העיר (הסמוכים לביתה של אימא), מונטפיורי, הכרמל ומכבי בדרום, דיזנגוף וארלוזורוב במרכז, נהרגו 41 תושבים, ובכללם מי שלא הספיקו לרדת מן הקומות העליונות אל המקלטים. אירוע זה מסביר את דבריו מרובי סימני הקריאה של אבא לאימא: "ספרי לי קצת איך עם הילדים, איך מסתדרות אתן בלי רן [שלם, שגויס] ועם ההפצצות, כלום ישנה את במשק [הפועלות]? (על כל פנים רק לא בבית! [בקומה השלישית והאחרונה] ראי בקשתך, ישני אצלנו [בקומת קרקע מוגבהת] אם אינך חייבת לישון במשק!) (אבא לאימא, 22.5.1948).

רק למחרת ההתקפה, ב-19 במאי, הגיעו המטוסים הראשונים מצ'כוסלובקיה לישראל, וכעבור עוד יום ספגה העיר הפצצה אווירית נוספת. ב-22 במאי החליטה עיריית תל אביב להפסיק את הלימודים בבתי הספר העממיים, והם חודשו ב-15 ביוני, ארבעה ימים לאחר החלת ההפוגה הראשונה. בימים הראשונים של יוני הופלו שני מטוסי דקוטה מצריים בידי מפקד טייסת הקרב הראשונה של חיל האוויר מודי אלון, והעיר ספגה עוד שלוש הפצצות מן האוויר. מטוס ישראלי שיצא להגן על נמל תל אביב מפני תקיפת אוניות מצריות נפגע מאש נ"מ ונעלם על צוותו – הטייס אהרון דוד שפרינצק והמטילן מתי סוקניק, שניהם בנים למשפחות ידועות ביישוב. שלב ראשון זה של המלחמה עלה בחייהם של 486 מתושבי העיר, שחוותה 115 אזעקות שחייבו כמעט 54 שעות שהות במקלטים.

בעשרת ימי הקרבות של יולי נשמעו 166 אזעקות שהצטברו לכמעט 84 שעות התגוננות במקלטים, והעיר ספגה אש כבדה והטלת פצצות מן האוויר. אחת מהן, בת 250 קילוגרם, חדרה דרך גג בניין בן שלוש קומות ברחוב גורדון, התפוצצה בקומה השנייה והבניין קרס (נאור, 2009; שביט וביגר, 2007).

בפרק הזמן הזה פסקו המכתבים של אימא לדבורה; אולי הגיעה לביקור בארץ, ושמא לא שמרה את מכתבי חברתה הטובה. הוריי, שהיו בני זוג כבר שנה וציינו "יארצייט", כפי שכתבה אימי לאבי, והחליפו מכתבים כדי לגשר על הריחוק שכפה גיוסו של אבא ש"נמצא בכביש ירושלים-יפו, לפי מה שהודיעו עכשו ברדיו גמרו לכבוש מה שצריך והכביש ודאי יפתח מחר-מחרתים והבחור יופיע" (אימא לדבורה, 16.5.1948; אולי התייחסה לתפיסתה של תחנת המשטרה בלטרון בידי כוחות פלמ"ח מייד לאחר עזיבת הבריטים). הייתה זו אופטימיות מופרזת, שוודאי התפוגגה עם קבלת המכתב מראשית אותו שבוע:

עתה משירד הערב אפשר לכתוב נקי. יום קשה היה זה. מוקשים בדרך ואח"כ מלפדת של אש מצליבה. לא חשוב שאני לא הייתי בתוכה, חשוב שאנשים היו ואני הייתי אחראי על חייהם. ועכשיו יש מה שהוא לא נוח. קבלנו הוראה להתחפר בפני התקפות אויר (אבא לאימא, 12.5.1948).

תמונה 4. אלישע שפירא לרות שפירא, 18 במאי 1948 (עיזבון רות ואלישע שפי ז"ל)

אף שהיה חשוף בעצמו בשדה הקרב, הדאגה לאהובתו הייתה בראש מעייניו. בסיום המכתב ביקש מאימא להדביק בד על החלונות ולשהות בסמוך למקלט. בניגוד לדימוי גיבורי של דור תש"ח (בן־זאב ולומסקי־פדר, 2016), הוא לא היסס להביע את פחדיו כשכתב במפורש "כל ערב עד בוא האלחוט ואני שומע כי שלום לכם אפשר לצאת מן הדעת", בשל הידיעה המוחשית ש"בדרכם אליכם עוברים הם [המטוסים] אצלנו. אחד כבר הורדנו אבל החרדה המנקרת בלב כשהם עוברים הלאה" (אבא לאימא, 18.5.1948, "יום ה' לחרות ישראל", כפי שציין בראש המכתב). מנגד, שיתף גם בהצלחותיו:

אתמול והיום צוינתי בזכותך בפקודת היום. אתמול יצאנו לפטרול. פגשנו בהם. זוכרת שדברנו על פחדנות? סכומו של דבר צוינתי לשבח. והיום עייפתי לעייפת־מֶת. צריך היה להעביר שח־רחוק למשלטים, ובכן קמתי ואעש. הרי ציון שני. דומני שטרם עבדתי [לחמתי] יום קשה כהיום (אבא לאימא, כנראה סוף מאי 1948).

הדאגה הייתה הדידית, כפי שמלמד מכתבה של אימא אליו, שבו ציינה כי "בימים כאלה אני רוצה רק לדעת שאתה בריא ואח"כ כבר לא מפריע לי כלום, אולי משום כך אין לי שום נטיה לכתוב". כמוה הייתה גם שאיפתה להרגיע את הזולת: "[...] הבוקר אחרי 60 שעה בערך של שקט היתה הפצצה. חשבת שאני נבהלת מן ההפצצות? שטויות, התרגלנו לעסק הזה כל־כך עד שבשבת אמרה אימא שלי 'איזה יום חסר תִּכְן'" (אימא לאבא, 24.5.1958). כעבור יום הודתה לו על מכתביו היומיומיים – שאינם בנמצא – אך כעבור שלושה שבועות נוספים הלינה על מיעוט מכתביו. אוסף האמירות הללו – שלו ושלה – הם עדות ברורה לחרדות שנבעו מסכנה פיזית מוחשית ומתחושת אי־ודאות.

במכתבים הספורים של אבי שהשתמרו נחשפת דמות מורכבת: חייל שעושה את המוטל עליו, סוחב כלים כבדים, ישן שעות ספורות בין משמרות ארוכות של מארבים וכיבוש פיזי, נגעל מהטינופת ומאושר לצאת למקלחת בחולדה. באף אחד מהם אין עדות לסוגיה שהייתה אחת הבודדות שעליהן דיבר לאורך חייו בהקשר מלחמת העצמאות – תופעת הביזה, והתיעוב שחש כלפיה. האם שיתף את אימי בנושא והיא השמידה את העדות בשל תפקידו הרגיש של אביה? במכתבים של אימי הסוגיה כלל אינה עולה. מי שכתב על כך בזקנתו היה קניוק (2010, 174–175):

המפקד שלנו ראה אותי חוזר לרמלה ומקיא ואמר לי (אני חייב לומר שהיתה איזושהי חמלה בקולו), הם שם נפקדים נוכחים. שאלתי, מה? והוא חזר ואמר: נפקדים נוכחים! מושג שאחר כך הונצח בחוקי המדינה. [...] על ערבי שיצא מעיר כבושה עד ארבעה-

עשר במאי 1948, ונסע לבקר מישהו, לקנות משהו, אפילו לבקר בן משפחה במקום אחר שאינו בתחום ישראל, ורצה לחזור, כאילו לא היה פה כאשר יצא. היה נוכח כי הוא פה, והיה נפקד כי איננו.

קניוק הזדהה עם אי־הוודאות של העם האחר שישב בארץ, הערבים. הוא הבין, כנראה בזמן אמת, את ריבוי האובדן שחוו אויביו: תבוסה, עקירה וביזת רכושם. ראשי הצבא הבינו לכאורה את הבעיה הנלווית לבריחה־גירוש, ובחרו שתי דרכים לשרשה, כפי שמפרט רז (2020) בהרחבה: הנחיות טרום־פעולה ושיחות לאחר ביזה. כך למשל, לפני היציאה למבצע דני, שאלו התייחס קניוק (10–18 ביולי 1948, כיבוש לוד ורמלה וכישלון כיבוש של לטרון ורמאללה) הוציאו פקודות ברורות:

1. הפקעת רכוש מיישובים ערביים עזובים ונכבשים לרשות הפרט אסורה בהחלט.
2. שלל המערכה יהיה ברשותו של הצבא ולא קניינו של הפרט, גם לא קניין היחידה.
כל הרכוש הנמצא ביישובים הערביים העזובים והנכבשים נתון משעת כניסת הכוחות הלוחמים ליישוב הנכבש והעזוב – לרשותו ואחריותו של הצבא והוא ימסור אותו לרשות המוסדות המוסמכים לכך. 3. כל העובר על פקודה זו ייענש בכל חומר הדין והמפקדים יהיו אחראים אישית לכך שפקודה זו תבוצע ללא כל ויתורים. 4. נא להביא פקודה זו לידיעת כל הדרגות (מצוטט אצל רז, 139).

מגוון רחב של עדויות מלמד שהפקודות לא הועילו, ולעיתים הייתה הביזה מוחלטת עד כדי כך שבכפרים הכבושים לא נותר דבר (רז, 2020; קליין, 2015). לפיכך נקט הצבא דרך אחרת: חינוך בכינוסים מיוחדים של חשבון נפש על ההתנהגות משולחת הרסן, כך ש"החזרת הביזה לא נעשתה מתוך אונס אלא מרצון" (מתוך ספר הפלמ"ח, 885. מצוטט אצל רז, 2020, 142).

הבעיה המחריפה של הביזה הביאה את משרד האוצר להציע ב־11 ביוני להקים מוסד בשם "הממונה על רכוש הערבים", שיורכב מנציגי משרד הביטחון, משרד האוצר ומשרד המיעוטים. ב־24 ביוני נקבעה "פקודת שטח נטוש, תש"ח־1948", שהקנתה לממשלה את הסמכות לטפל ברכוש נטוש. מי שנדרש להתמודד עם הרכוש שנותר ללא בעלים ונבזז בחמדה גדולה היה סבי, אבי־אמי, דב שפירי. כחודש לאחר הקמת המדינה פנה אליו שר האוצר אליעזר קפלן לשיחה על בעיית הרכוש הנטוש. בפגישתם הראשונה, ביוני 1948, סיפר קפלן לסבי שהוקמו מחלקות מקומיות ביפו, בירושלים ובחיפה ומחלקה לכפרים

הנטושים, אך רז (2020) טוען שהפניות המוקדמות של הממונים האזוריים לבן-גוריון נענו תחילה באדישות ובהמשך בגלגול עיניים: "קרה אצלנו גם כן דבר בלתי צפוי – והוא כמהלומה, מפני שזה קרה אצלנו – עניין השוד והביזה" (פנייה לוועידת מפא"י, יולי 1948. מצוטט אצל רז, 2020, 281). קפלן היה מעוניין להקים גוף מרכזי או שתי רשויות – לערים ולכפרים ולחקלאות (החקלאות נמסרה לטיפולו של שר החקלאות אהרון ציזלינג) – דבר שהתאים לכישוריו של סבי, שעד אז עבד במרכז החקלאי ובחברת הבנייה נווה עובד.

סבי התנה את הסכמתו בכך שירכז את היישובים העירוניים והכפריים כאחד, ויקבל הנחיות רק משר האוצר. על פי תיאורו, העבודה החלה בבחילות מייד לאחר כיבוש רמלה ולוד ב־15 ביולי 1948, אותו כיבוש שקניוק הקיא בגינו. כתב המינוי בחתימת שר האוצר קבע: "הנני ממנה אותך בזה בתור אפוטרופוס על הרכוש הנטוש בארץ. עליך לנהל את הרכוש הזה מטעם האוצר ולשמור על שלימותו ושימושו לפי צרכי המדינה" (שפיר, 1975, 223). לימים העיד סבי שלא בדק את המשמעות המשפטית של "לשמור על שלימותו", רעיון שאי־הוודאות סביבו נוצל לרעה. אני מניחה שהכורח למצוא פתרונות לוגיסטיים מהירים ולגייס לעבודה אנשים מהימנים לתפקידים הרגישים של איסוף רכוש, ריכוז ורישומו, הוא שלכד את עיקר שימת ליבו והעניק לו מידה של תחושת ודאות. לפתחו התגלגלו בעיות מסוגים שונים: הצבת שומרים ליד חנויות ובתים נטושים; חשש מפני סגירה מוחלטת של חנויות, שתביא להרעבה ברמלה; בלימת אנשי האפוטרופוס בלוד בידי הצבא; והתרעה של יושב ראש התאחדות הסוחרים בתל אביב מפני מכירה פומבית של שטיחים, שתמוטט את כלל סוחרי השטיחים (רז, 2020). כלומר, אי־הוודאות חלחלה משדה הקרב אל שגרת יומם של תושבי הארץ, יהודים וערבים כאחד, ואימה לשבש את הפעילות המסחרית; סבי ניסה למצוא פתרונות, וההחלטות שקיבל – שלהבנתו היו הפחות גרועות במציאות שפעל בה – הן נדבך בגזירת גורלה של המדינה לחיים קבועים באי־ודאות.

סבי קבע את משרד האפוטרופוס בקומה ב של משרד הדואר ביפו, אחת הערים שהטיפול בה חייב רגישות רבה, שכן כוחות ההגנה והאצ"ל השתלטו עליה מייד עם החתימה על הסכם הכניעה ב־12 במאי, מצב שחייב נקיטת משנה זהירות כדי להימנע מהפיכתם של לידי העיר לחסרי זכויות על נכסיהם. כיבוש יפו היה רווי משטמה והרס מצד הכוחות היהודיים, ורק ההבנה שהבתים נחוצים לשיכון אוכלוסייה יהודית מנעה את ריסוקם (קליין, 2015; יפתחאל וקדר, 2000). כבר ב־14 ביולי התיר בן-גוריון להתחיל באכלוס מיידי של השטח הבנוי של יפו כולה, ועוד לפני קבלת החלטה רשמית נהרו תושבים

יהודים לבתים הנטושים, והצבא כשל לכאורה בבלימתם (שביט וביגר, 2007); אי־הוודאות הייתה לוודאות בפועל.

נראה שהחודשים שנקפו עד למתן בסיס חוקי ראשוני לפעולת האפוטרופוס – תקנות לשעת חירום בדבר נכסי נפקדים שפורסמו בעיתון הרשמי ב־12 בדצמבר 1948 והגדירו "נפקד" ו"נכס נפקד" – תרמו לאנרכיה שהתחוללה לפני הקמת המדינה ובשבעת החודשים הראשונים לקיומה. התקנות קבעו כי "כל נכס נפקד מוקנה בזה לאפוטרופוס מיום פרסום מינויו לפי התקנות האלה ועל זכות שהיתה לנפקד בנכסו עוברת מאליה לאפוטרופוס משעת ההקנייה" (שפיר, 1975, 238), אך פרסומן היה מעט ומאוחר – בשבועות האחרונים של המלחמה. כך מסר סבי בדו"ח על פעילות האפוטרופוס לנכסים הנטושים לסיכום הרבעון הראשון של 1949:

בריחתם המבוהלת של התושבים הערבים בהמוניהם ונטישת רכוש עצום במאות אלפים [של] דירות, חנויות, מחסנים ובתי מלאכה, הפקרת תבואות בשדות, ופרי בגנים, פרדסים וכרמים, כל זה תוך מהומת המלחמה (...) העמידה את היישוב הלוחם והמנצח בפני פיתוי חומרי חמור. (...) יצרי הנקמה, הצידוק המוסרי והפיתוי החומרי הכשילו רבים, רבים. (...) הדברים בשטח התגלגלו במדרון בלא מעצור (דו"ח, 18.4.1949. מצוטט אצל רז, 2020, 24).

מוריס (2010) מאשש את האיסור שהשיתו חיילים על חקלאים לשוב לשדותיהם וללקט תבואה. סבי המשיך ועמד על ההכרח לארגן את המכונות החקלאיות כך שיאפשרו המשך הפקת תנובה באופן מאורגן, ולמנוע ביזה אקראית שתיצור אי־שוויון בתוך החברה היהודית עצמה. במאמר בן שני חלקים שפרסם **בדבר** עם סיום תפקידו סיכם:

'הכרתו' של חלק גדול מן הצבור, שהרכוש הוא הפקר, ליותה כצל את עבודת משרדי האפוטרופוס וגרמה לאי הבנות מצערות. תקופתה המסוערת של המלחמה, בואם של עולים לאלפים ולרבבות, הקמת משטר חדש, לחץ הצרכים ותביעת סיפוקם בדירות ובחמרים שהיו מצויים אז בצורת "רכוש נטוש", גרמו לאנדרלמוסיה גדולה של פלישות לבתים, לחנויות ולמחסנים, אם באורח פרטי ואם באורח מאורגן, על ידי מוסדות וגופים אחרים (שפיר, 1950).

הקושי להתמודד עם המצב הוביל להקמתה של ועדת שרים לנושא הנכסים הנטושים, שבראשה עמד שר האוצר, והחברים בה היו שר הביטחון, שר המשפטים, שר החקלאות,

שר המשטרה והמיעוטים ושר הפנים. הקמת הוועדה הייתה מימוש החששות של סבי, שרצה לפעול ישירות מול שר האוצר. לדברי רז (2020), מנקודת מבטו של שר המשטרה בכור־שלום שיטריית, לא רק הצבא היווה בעיה אלא גם שפריר, ביקורת שהיו שותפים לה גם ראשי משרד המיעוטים. לטענתם, הדרישה מתושבי יפו הערבים למסור פרטים ברורים על הרכוש שביקשו להשיב לעצמם הייתה מיותרת. הוועדה ביכרה להותיר את התושבים הערבים באי־ודאות, ואת הוודאות להקנות לצבא, שלו זכות ראשונה לקבל סחורות וחומרים הנחוצים לו, והיתרה תימכר בהתאם לסדר עדיפויות שתיקבע – למשרדי הממשלה, לנפגעי המלחמה, לסוכנות היהודית, לרשויות מקומיות, למוסדות ציבור; מה שיוותר אחרי כל אלה יוצע במכירה במכרז פנימי לסוחרים. ביקורת על משרד האפוטרופוס הוטחה גם בעיתונות. חצי שנה אחרי החתימה על הסכמי שביתת הנשק כתב האיכר המקורב לברית שלום, הפובליציסט משה סמילנסקי:

מתברר שהירושה שהורישו למדינתנו 440 הכפרים הנטושים הייתה גדולה. (...) כיצד התייחס ה**ציבור** לירושה זו? 'בולמוס של 'חטיפה' אחז את כל התושבים. יחידים, קבוצות וקיבוצים, אנשים, נשים וטף, הכל עטו על השלל, דלתות, חלונות, משקופים, לבנים, רעפים, מרצפות, גרוטאות וחלקי מכונות' – כך מעידים האפוטרופסים לנכסים הנטושים. ויש אומרים, שגם חלק מן 'האפוטרופסים' ידיהם לא היו נקיות. וכיצד התייחסה המדינה לירושה? לא רק שלא ידעה לרסן את הציבור ולשמור על הרכוש הנייד הגדול מן הביזה והשוד, אלא לא ידעה גם לשמור על הרכוש שאינו נייד (סמילנסקי, 1949, ההדגשה במקור. מצוטט אצל רז, 2020, 211).

אף שמשרד האפוטרופוס ביקש לחקור את מקורם של הנכסים הניידים, הוא נהג בעלות מלאה על נכסי קרקע, והקצה שטחים מיוחדים לבניית אוניברסיטת תל אביב על אדמות הכפר המבוסס שייח' מוניס; פארקים לאומיים במזרח העיר על אדמות הכפר סלמה, באזור התערוכה בסמוך לשטחו של הכפר ג'רישה, ובדרום־מזרח רמת גן. סבי רצה כנראה לנהוג הגינות בתושביה הערבים של הארץ והכיר בזוועה הכרוכה בקריעת האוכלוסייה הערבית מארצה, אך פירש את המציאות ככורח הכופה להשתלט על אדמות ונכסים ולהכריע את עתיד האזור. הוריי, שלחמו על עצם הקמת המדינה, נותרו חלוקים בדעותיהם על הדרך לממש את קיומה.

שני הדורות פעלו למען הקמת המדינה מתוך שילוב כוחות מעשי בשדה ובמסד. אך הקמת המדינה לא ריככה את רעידת האדמה הרעיונית והפיזית שחוללה המלחמה. שישים

שנות ההיאחזות בקרקע של ארץ ישראל, ובכללן כשלושים שנות שלטון המנדט, לא שינו את פני הארץ כמו מלחמת העצמאות ואיונם הכמעט מוחלט של תושביה הערבים (וייס, 2009). לכן אין תמה על תחושות אי־ודאות כפי שהביעו הוריי, רגשות חצויים וביטויים אגרסיביים, אוזלת יד כפי שחש סבי, והכורח שאימץ לבסוף לנכס את קרקעות הערבים ונכסיהם הלא־ניידים במלואם. מדוע סיים סבי את תפקידו? מדוע אין עדות לביקורת החריפה של אבי על מעשי הביזה? שאלות אלה יישארו פתוחות.

אחרית דבר

בניגוד לוויכוח הנוקב בין הוריי אשר לעתיד השטחים שנכבשו ב־1967, הם מיעטו לשוחח על השטחים שכבש דורם ב־1948. כשהזכירו את מלחמת העצמאות, היה זה באופן כללי על אובדן חבריהם; אולי הזיכרון מתעתע, אבל נדמה לי שהוריי הביעו עצמם בעיקר באנחות צער כל אימת שהוזכרה המלחמה. פעם בשנה חלחלה המלחמה לחיינו בטקס הנפת הדגל. מדי ערב יום הזיכרון היה אבא שולף את התורן שהתקין במו ידיו, מציבו בחזית הגינה, ולעת שקיעה היינו מניפים יחדיו את דגל ישראל רק כדי לשלשלו לחצי התורן לאחר כמה דקות. אחיותיי ואני שמענו על צ'יבי, החבר האהוב של אבא שנהרג במלחמת העצמאות, אחד מני חללים רבים שהותירו את אבי בתחושה שיצא מן המלחמה חף מחברים. המסע אל חייהם הצעירים והמטלטלים של הוריי הוביל אותי למכתב ששלח אליהם צ'יבי לאחר נישואיהם בכ"ה באלול תש"ח, 29 בספטמבר. צ'יבי, שהיה מבוגר מאבא בשבוע והתגורר ממש לידו ברחוב מאנה, למד בבית החינוך והיה חבר בתנועת המחנות העולים, כמו אימא וחבריה דבורה, אבינעם ומיכאל. את המכתב חיבר במוצאי יום הכיפורים תש"ט בעת ששהה בהשתלמות בצ'כוסלובקיה, שממנה רכש צה"ל את מטוסיו. "רק היום נודע לי על חתונתכם שחלה לפני כשבועים ועל כן סלחו לי על האחור בברכה", פתח בהתנצלות. "אני כל כך עסוק בלימודים שבקשי אני מספיק לראות משהו מחוץ להם. כמה שזה מוסיף ונעים לעשות טיול, וביחוד בגיל כזה, לאירופה, בכל זאת זה לא כל כך כדאי בשעה שבבית אין שקט. כיון שקשה להשיג ידיעות מדויקות גדלה העצבנות והגעגועים חזקים יותר" (צ'יבי לאימא ואבא, 13.10.1948). אי־הוודאות, החששות והגעגועים פקדו גם אותו. חודשיים וחצי אחרי ההשתלמות נהרג צ'יבי במבצע חורב מפגיעת מטוסי קרב מצריים במטוסו. לאחר מותו הועלה צבי זיבל לדרגת סגן. ביובל ה־25 למדינה עוטר בעיטור הגבורה.

צ'יבי, לדידי, הוא המפתח למלחמה כולה. אלמלא זכרו הדומיננטי אצל אבי, ספק אם הייתי מבינה מילדות שהמלחמה הטילה צל כבד על חייהם של הוריי, וטלטה אותם מן היסוד בהיותם בני אדם צעירים. תובנותיהם ממלחמת העצמאות נותרו איתם גם בבגרותם: אימא, שערכים הומניסטיים היו נר לרגליה, העדיפה את טובת עמה גם במחיר אסונם של שכניה הערבים. אבא התנגד להתעללות באחר ובאחרת – בגופם, ברכושם ובנופם הטבעי, וסבר שאין לגזול מהם דבר.

רשימת המקורות

ארעי, שלומית (2021, 7 ביולי). ריאיון אישי.
דורמן, תרצה (2021, 30 ביוני). ריאיון אישי.
מכתבים ומסמכים אישיים: רות שפירר, אלישע שפירא, שאול קלוגהופט, מיכאל פלדמן, משה זעירי, צבי זיבל (עיצובן רות ואלישע שפי).

ספרות

אבנרי, אורי (1998). **בשדות פלשת 1948**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
אלמוג, עוז (1997). **הצבר – דיוקן**. תל אביב: עם עובד.
בורנשטיין, רות, הדסה זילברמן, ורחל אוסטרובסקי (2007). עיון בלשני במכתבים אישיים: מכתבי חיילים מ-1969 עד 1971. **חלקת לשון** 39, 13–38.
בלב פלשתינה בתל-אביב. **דבר** (1948, 30 בינואר).
בן-זאב, אפרת ועדנה לומסקי-פדר (2016). דור קנוני: בין הלאומי לבין הפרטי בזיכרונות של לוחמי תש"ח ויום כיפור. **מגמות** (2), 7–28.
גריץ, קליפורד (1990). **פרשנות של תרבויות**. ירושלים: כתר.
גריץ, נורית (2008). **על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן**. תל אביב: עם עובד.
הרצוג, חנה. (2021). מדד מגדר. **מפתח**, 61–83.
הרצוג, חנה (2014). דרכים לדעת – דמיון של התנגדות: מבט פמיניסטי על ריאיון העומק בחברה מרואיינת. בתוך: מיכל קרומר נבו, מיה לביא אג'אי ודפנה הקר (עורכות). **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות**. תל אביב: מגדרים, הקיבוץ המאוחד, 32–53.

- וייס, יפעת (2009). מרחב מקומי, זמן ישראלי – מפת דרכים. **ציון עד**, 373–410.
- וילנאי, זאב (1953 [1949]). **המערכה לשחרור ישראל תש"ח-1948**. ירושלים: הוצאת תור.
- ינאי, ניצה (2007). "שאלת המדע בפמיניזם" – סנדרה הארדינג וסוגיית החקירה המדעית בפמיניזם. בתוך ניצה ינאי, תמר אלאור, אורלי לובין וחנה נווה (עורכות). **דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מיגדר**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 351–392.
- יפתחאל, אורן, ואלכסנדר קדר (2000). על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי. **תיאוריה וביקורת** 16, 67–100.
- ירושלמי, יוסף חיים (1988). **זכור**. תל אביב: עם עובד.
- מוריס, בני (2010). **1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**. תל אביב: עם עובד.
- נאור, משה (2009). **בחזית העורף: תל אביב והתגייסות היישוב במלחמת העצמאות**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- סיון, עמנואל (1991). **דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון**. תל אביב: מערכות.
- קליין, מנחם (2015). **קשורים: הסיפור של בני הארץ**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קניוק, יורם (2010). **תש"ח**. תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
- רז, אדם (2020). **ביזת הרכוש הערבי במלחמת העצמאות**. ירושלים: כרמל.
- שביט, יעקב וגדעון ביגר (2007). **ההיסטוריה של תל-אביב: מעיר-מדינה לעיר במדינה (1936–1952)**. תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב / רמות.
- שפירא, אניטה (2011). תש"ח בירושלים: יומנים, מכתבים והיסטוריה. **עיונים בתקומת ישראל** 21, 220–257.
- שפירא, אניטה (2001). חרבת חזעה – זיכרון ושכחה. **אלפיים** 21, 9–53.
- שפירא, אניטה (1997). היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח. בתוך **יהודים חדשים יהודים ישנים**. תל-אביב: עם עובד, עמ' 46–85.
- שפירא, דב (1975). **ערוגת חיים**. תל אביב: הוצאת המרכז החקלאי.
- שפירא, דב (1950, 27 באוגוסט; 28 באוגוסט). נכסי נפקדים. **דבר**.

Druzdzel, Marek J. (1989). *Verbal uncertainty expressions: Literature review*. Pittsburgh, PA: Carnegie Mellon University, Department of Engineering and Public Policy.

Elias, Norbert (1991). *The society of individuals*. Translated by Edmund Jephcott. Oxford: Basil Blackwell.

Halbwachs, Maurice (1992). *On collective memory*. Chicago/London: University of Chicago Press.

Harding, Sandra (1993). Rethinking standpoint epistemology: What is "strong objectivity"? In Linda Alcoff & Elizabeth Potter (eds.). *Feminist epistemologies*. New York and London: Routledge, pp. 49–82.

Hazkani, Shay (2021). *Dear Palestine: A social history of the 1948 War*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Mannheim, Karl. (1952 [1927]). The problem of generations. In Paul Kecskemeti (ed.). *Essays on the sociology of knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 276–320.

Rosenthal, Gabriele (2002). Family history: Life stories, *The History of the Family* 7:2, 175–182.

Rosenthal, Gabriele (2004). Biographical research. In Clive Seale, Giampietro Gobo, Jabe F. Gubrium & David Silverman (eds.). *Qualitative research practice*. London: Sage, pp. 48–64.

Rosenthal, Gabriele (2016). The social construction of individual and collective memory. In Gerd Sebald & Jatin Wagle (eds.). *Theorizing social memories: Concepts and contexts*. London and New York: Routledge, pp. 32–55.

נעמה שפי, חוקרת היסטוריה תרבותית, עוסקת בלאומיות וזיכרון. פרופ' מן המניין (אמריטה), המכללה האקדמית ספיר.

דוא"ל: naamash@sapir.ac.il